

МИКОЛА ЧУБАТИЙ

УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА НАУКА

(ІІ РОЗВИТОК ТА ДОСЯГНЕННЯ)

Філадельфія, Па.

1971

МИКОЛА ЧУБАТИЙ

УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА НАУКА

(ІІ РОЗВИТОК ТА ДОСЯГНЕННЯ)

НАКЛАДОМ СУК „ПРОВІДІННЯ“

ФІЛЯДЕЛЬФІЯ, ПА.

1971

В-ВО „АМЕРИКА“

Списав ці завваги як порадник
для молодих adeptів історії на-
шої Батьківщини Руси-України.

Автор

(Доповнена відбитка з „Америки“ чч. 110, 111, 112, 114,
115, 116, 117, 119, 120, 121 і 122 — 1970)

ВСТУП

Прочитуючи українську пресу у вільному світі, з прикрістю слід ствердити, що знання минулого України навіть серед інтелігентських шарів громадянства невелике, а тисячолітнє минуле нашої батьківщини з п'ятсотлітньою історією великодержави Руси-України вповні легковажене з великою шкодою для української духовости та української практичної політики. Галас патріотичної фрази численних політичних угруповань, з корінням на українській землі, зосередив знання минулого України найдалше до періоду їх повстання та діяльності, яка обмежується на ділі найбільше на останніх 50 роках. Тисячолітня давнина України в їх розумінні не має вартости для практичного визволення України, а старе поетичне ім'я українського народу Русь-Україна, Русин, руський стало немов якимсь непотрібним злишнім баластом українського сучасного життя. А на ділі є протилежне.

Минуле України та сучасність

Чус я від авторитетного Американця прихильного для українського народу, що коли недавнього керманіча американської заграничної політики, з восьмилітнім стажем секретаря стану, Раска запитали в гурті, чому він у програму визвольної політики Америки не включає України, то він мав відповісти: Та ж Україна не є історичною нацією ніколи української держави не було. Від половини 19-го стол. правда показався, говорив Раск, український визвольний рух у південній Росії, однак він не зреалізувався в тривалу українську державу. На відповідь, що адже ж була самостійна Київсько-Руська Держава, впала відповідь: Хіба ж це була Україна?

Шкода з легковаження нашої старини видна нині на церковному полі. Від кінця XI-го стол. в Римі появилася

за часів знаного Папи Григорія VII назва Українців — Рутенус; „Рекс Рутенорум“ під адресою в київського князя Ізяслава Ярославича. Назва нашої Церкви, як Київсько-Руської записана зовсім правильно в буллі Папи Пія II в 1458, коли на наше щастя Московська Церква відкололася від Києва. Від часів Берестейської Унії, кінець 16-го ст. утривалилися на постійно аж до останніх літ назви Руська Церква (Екклезія Рутена), Руський Обряд (Рітус Рутенус). Відносилися вони до всіх Русинів-Українців католиків Західньої України, Карпатської України та еміграції в Югославії і за океаном. Одначе вже в зовсім останніх роках почалася суматоха з боку Українців, що дійшла до Риму, що „Ми не є ніякі Рутени (в церковному розумінні), ми Українці, наш обряд також український. Наші менше приязні приятелі в Римі раділи з такої нашої наївності, що ми зрікаємося нашого сімсотлітнього минулого. І ми дістали, чого ми сами хотіли. Філядельфійська митрополія з трьома єпархіями стала Церквою українського обряду; окрема карпатська митрополія, теж з трьома єпархіями, лишилася Церквою Русько-Візантійського обряду. Все сталося по волі вірних, бо ж ніхто не заперечить, що карпатські Українці в Америці таки на 95% волять назви Русин, руський, ніж український.

Наслідком такої малої пошани до рідної старини є хоч би тепер масовий рух за усуненням з наших церков упродовж тисячі літ вживаної церковно-словянської мови, яка на ділі вже стала старо-українською мовою. А це ж мова, якою молився св. Володимир Великий, Ярослав Мудрий, король Данило Галицький, а також Богдан Хмельницький, Іван Мазепа. Ми були одним із тих щасливих народів, що все мав у церкві мову, на три чверти зрозумілу.

Та побіч церковних аргументів є поважний культурно-національний аргумент. Таж у цій мові написана ціла наша минувшина впродовж тисячі літ від київського (ще поганського) володаря Олега, що в цій мові казав списати перший договір Руси з Греками (911), аж до Котляревського. Через Церкву кожний український інтелігент набирив хоч поверховного знання тієї мови і міг свobodно читати всі історичні джерела до історії України. Легковаження минулого України замикає очі реформаторів на цей факт, що

усунення церковно-словянської мови копає глибокий рів поміж тисячолітнім минулим Руси-України та модерним українством.

На науковому відтинку української еміграції це легковаження української старини має ці наслідки, що молоде українське покоління, що має охоту та талант посвятитися історичним студіям, майже без винятку посвячується дослідам тільки подій в Україні за час останніх 50 літ, який то період модерна історична наука не зараховує навіть до історії, але називає досліді періоду останніх 50 літ політичними науками. Це є зовсім слушне, бо безсторонньо писати про події останніх 50 літ, коли автори тих подій та їх діти ще живі, майже неможливо. А все таки виробляється баламутне переконання серед громадянства, що праці, написані на таку тематику — це найвартісніша українська історія.

Безперечно, що добре і джерельно написаний твір на нову тематику є вартісний, але автор не конечно мусить бути істориком. Такі факти ми маємо нині на порядку дня; наведу їх безіменно, бо не хочу зривати німбу вченого з дослідника, що робить це в добрій вірі, але без знання старого минулого України. Його він не був в силі навчитися в Америці від американських професорів.

Один Українець, професор історії в американському університеті, написав на початку своєї наукової кар'єри дві дуже вартісні книжки про українську визвольну революцію після I. світової війни. Коли ж, сповняючи обов'язок професора історії в каледжі, забрався до писання для своїх студентів підручника історії Східної Європи, та зарахував він до історії Росії всі джерела Руси-України від X—XIV стол. Не зважаючи на це, навіть образовані Українці зараховують його до поважних істориків України.

Якраз найважлишу 500-літню добу минулого України він подарував Росіянам, яких до початку XIII стол. ще навіть на світі не було.

В останніх сорок літах основні археологічні та етнографічні студії ясно висвітлили етнічний характер Київсько-Руської держави, її передісторичні та вчасно історичні часи. Вони виявили, що Київсько-Руська держава була імперією з етнічним населенням праукраїнським на півдні, а зовсім відмінним населенням словянським та несловянським на пів-

ночі. Нинішня Україна в джерелах XI—XII ст. називається Русю; цілу Руську імперію називали слушно Руською Землею, себто Руською Державою. Отже Русь — це науково доказано, нинішня Україна. Однак в писаннях навіть відомих українських вчених в ЗСА (не говоримо вже про не-Українців) повно баламутства про цю справу. Ми читаємо про якусь „північну Русь“ на Московщині, про „Русь Тверськк“ тощо. Не диво, отже, що невчені шукають Українців у Новгороді Великому над Ільменським озером, недалеко нинішнього Ленінграду.

М. Грушевський своєю історичною схемою Історії Східної Європи ще 1904 р. виразно визначив, що належить до Історії України, а що ні. Історичну схему Грушевського всі Українці історики на батьківщині прийняли були як обов'язуючу. Навіть російський історик Пресняков історію Московщини в „История Великорусского Государства“ починає вже від Суздальсько-Володимирсько-Московського періоду, а не від Києва¹. Нині це все на американському терені немов забулося, а наші історичні студії давноминулого Руси-України немов затрималися та поступають назад. Нині Історія Руси-України починається від Хмельниччини та історії Малоросії 18-го стол., коли в аспекті тисячолітньої історії Руси-України на ділі 18-те століття це був період агонії української нації. Він не може українському народові виставити легітимацию з виправданими аспіраціями державного народу.

Наша преса була недавно переповнена, як нововідкритими чужою наукою, сенсаціями про споріднення Володимира Мономаха з англійською династією, хоч це все речі давно відомі, а нині ще й доповнені додатковими інформаціями таки в українських історичних працях. Їх, видно,

¹ Ця основна праця М. Грушевського написана, до речі, в українській мові та ще за царату була надрукована у виданнях Імператорської Академії Наук у Петербургу. Вона надрукована також в англійській мові в *Анналах Української Вільної Академії Наук* у Нью Йорку 1952 р. Кожний молодий український історик за океаном повинен її докладно простудіювати. Її заголовок такий: „The Traditional Scheme of 'Russian' History and the Problem of a Rational Organization of the History of Eastern Slavs"; *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the USA*. Vol. II, No. 4.

ніхто не читає. В нашій пресі не брак інформацій про українські претенсії до Шлезька чи Кракова, хоч українська історична наука давно устійнилася, що західня межа української держави в часах найбільшої потуги не переходила поза ріку Вислок, міста Переворськ, Ряшів та Дукляньський просмик. Початок української держави над Дніпром в VI-му стол., створеної антськими Слов'янами, усталено вже нині наукою, передусім новими дослідями археологів та вчасних істориків Українців (Брайчевський, Пастернак) і Росіян (Рибаков). На мапі тогочасної культури Антів (Черняхівської), поміщеної в Археології Яр. Пастернака, досконало видно, що слов'янські племена, східньо-римськими письменниками називані Антами, заселявали майже цілу територію нинішнього українського народу й тільки українського народу. Одначе з уст молодшого українського вченого в ЗСА я почув відповідь, що археологія не має в таких справах значення, що історія України не має тягlosti, що в Київській Русі не було національної свідомости та таке інше.

Прикро це слухати з уст деяких істориків молодшої генерації, які самі, опинившись на чужині, оточені чужими істориками російського хову, зовсім несвідомо попавши в хворобу емігрантів — почуття меншевартости, — набрали переконання, що невеличка живуча ще кількість українських істориків старої школи є позбавлена історичної об'єктивности, коли вони шукають початків українського народу в такій незвичній для них давнині. А так само, як старші українські дослідники історичних наук, думають навіть деякі правдиві вчені советські Росіяни, коли вони говорять приватно. Наведу приклад з мого життєвого досвіду.

На XI-му Міжнародньому Конгресі Історичних Наук у Стокгольмі 1960 р. вдалося мені вставити в програму Конгресу дві доповіді Українців на українську тематику. Моя доповідь звучала „Київська Русь та виникнення трьох Східньо-Слов'янських націй“ (Українців, Росіян та Білорусинів). Перед самим початком моєї доповіді приступив до мене Росіянин, світової слави вчений, дослідник цих справ, член московської Академії Наук, та поспитав мене: „А як ви виводите початок українського народу?“ Заки я встиг зібрати свої думки та дати відповідь, він сам дав за мене відповідь: „Та хіба, — говорив він, — від Антів VI-го стол.“

Для того вченого Росіянина це річ немов самозрозуміла, для українського історика молодшої генерації, професора американського університету, це мало не згіршення говорити „такі речі“. Не наводжу імени того вченого, бо не маю від нього на це дозволу, а в додатку він ще живий. Додам тільки, що на цьому самому Конгресі я зустрів більше старших російських вчених, які мають безсторонні погляди на українське минуле. Напевно вони, так як акад. Шахматов перед першою світовою війною, сказали б правду про Русь-Україну, коли б не натиск комуністичного режиму. Це все слід знати молодшим історикам поза батьківщиною та не домагатися від нас, старих, ревідувати наші погляди на старе минуле Руси-України по лінії американської науки про Росію, як один з них сказав до мене. В передвоєнні часи серед ученого світу, а також у нашому Науковому Товаристві ім. Шевченка у Львові, науковий критичний об'єктивізм був для історика непорушною скелею й тільки завдяки тому старе НТШ зискало ще перед 1939 р. авторитет у цілому вченому світі, включно з Америкою.

I.

НАРІД ТА ЙОГО НАЗВА

За дефініцією історичної науки, нарід — це свідомо своєї єдності збірнота мільйонів людських істот, духово звязаних, в яких жилах упродовж соток літ перепливає та сама кров, в яких упродовж століть живуть ті самі духові прикмети — мови, релігії, моральних засад і життєві нахили жити побіч себе на цій самій території та її боронити перед чужими. Спільна територія спаює **етнос**, спершу мало свідомий своєї єдності, в одну спільноту.

Нарід має звичайно свою **спільну мову та назву**; назва часом міняється, тому назва не є есенційальною вимогою особовости народу. Назва народу береться від найдинамічнішої частини народу, заслуженої для обеднання та збереження особовости народу. Вона поволі поширюється на всі одноетнічні частини. На пограниччях назва народу стає немов обороною проти винародовлення, тому змінюється дуже повільно. На Карпатській Україні, Лемківщині зберігання старої назви Русин триває по наші часи, а зміну вважається за небезпеку затрати національної індивідуальности.

Першою історичною назвою нинішнього українського народу є Русин, збірно Русь. Вже в 7-ім стол. стосувалася вона до антських племен Придніпровя, від Озівського моря по середущє Подніпровя. Осередком Руси було племя Полян в околиці Києва. Згодом назва Русь поширювалася ступнево на інші антські племена Правобережжя — Деревлян, Волинян, Уличів, Тиверців та на кінці на Білохорватів, мешканців Галичини та обох узбіч Карпат. Назва Русь, Русин була повязана із світлою добою Київсько-Руської Держави, тому навіть по її упадку наповняла Русинів почуттям само-

певности та культурної вишости під чужою владою і свідомістю, що Русь має право на власне державне життя, навіть у важких народніх переживаннях.

Коли нарід створює собі власну державу з власною правовою та економічною системою, тоді стає **нацією**. Тому в західньому світі національність ідентифікується з державною приналежністю. В Європі, однак, де народи мали свої держави та їх тратили, націями називають також ті народи, що мали свою державність та своєю національною солідарністю дозріли мати знов державу і за неї борються.

В XI-му стол. Русь і Русини були вже не тільки народом, свідомим своєї єдності, але також нацією з національною свідомістю і гідністю. Це відбивається в писаннях уже XI—XII стол. Митрополит Іларіон, сучасник Ярослава Мудрого, в своїм „Слові...“ говорить, що ми є не з абиякої, а Руської Землі, що є відомою по всіх кінцях світу.

Данило Паломник, ігумен з Чернігівщини, підкреслює, що палестинський король Балдвін прийняв його з честю, як „ігумена з Руської Землі“. Він же сам ставить на Гробі Господнім лямпадки за всіх князів Руси і окремо за цілу Землю Руську, а не за свій монастир чи навіть за свого партикулярного чернігівського князя. Таких прикладів почуття спільноти з цілою Руською нацією є більше, особливо в Київському Літописі з XII-го століття.

Навіть у найтяжчі часи для Руси під Польщею в 1620 р. православні владики, нелегально обновлені ієрархи православних, пишуть меморіал до польського уряду, який зачинають словами, що представляють, хто вони такі є. Вони зачинали меморіал: „Ми од роду Руського, од племені Яфетового (шляхетного), які за монарха Руського Олега візантійське царство воювали й Царгород штурмували...“

Після втрати власної держави в найтяжчому періоді життя під Польщею прийшла ще татарська загроза з полудня, яка постійними нападами на українські землі, сполученими з пориванням населення в неволю (щоб мати товар до продажу на ринках Близького Сходу), загрожувала самій субстанції української нації. Польща була безсила дати оборону східнім границям своєї держави. Тоді український нарід здобувся на самооборону своїх окраїн, створюючи власну оборону — Козаччину. Героїзм Козаччини став опановувати

цілу духовість народу, сподіваючись у збройній силі дістати оборону не тільки проти Татар, але також проти винародовлюючого наступу Польщі. **Східня окраїна рідної землі — Україна, стала другою народньою назвою східньої території рідної землі.** В XVII та XVIII стол. обидві назви Русь та Україна існують побіч себе. Назву Русь, що символізує державне минуле нації, вживано на цілій території України; нову тільки на сході. На захід від Дніпра назва Русь дожила аж до XX стол. На західніх пограниччях до наших часів.

По невдалому виступі гетьмана Мазепи цар Петро I став уважати автономічну Україну звичайною московською провінцією — Малоросією. Одначе, ця Малоросія мала блискучу минувшину, політичну та культурну, яку треба було якось присвоїти Московському царству; цар Петро з тою думкою презвав його на Росію. Назву Росія, грецьку назву Руси, вживали книжники деколи в Україні в більше святочному розумінні. Своїх підданих цар казав називати „руськими“. Росію, як одноцілу імперію, зроблено спадкоємцем Руси. Вона в Росії мала затратити зовсім свою окрему національну ідентичність. Це грозило повною загибеллю нації.

Реакція проти того проявилась в Україні на переломі XVIII—XIX стол., а набрала повної всенародньої динаміки в русі Кирило-Методіївців, натхнених генієм Шевченка. Мазепинська назва Руси Україна мала заступити стару назву, бо назва Україна мала більше національно-революційного жару. Близько сто літ прийшлося боротися проти царату за вживання нової назви „Україна“, забороненої та переслідуваної в границях царської Росії.

Щойно велика російська революція принесла право громадянства для назви „Україна“. Не сміли її вже заборонити навіть московські большевики. **Тому ця нова назва, за яку український нарід мусів боротися, щоб зберегти свою національну ідентичність, нині для українського народу така дорога.** Бій з Москвою за стару державну назву українського народу Русь ми вже виграли. Її вже Москва собі не присвоює.

Тому прийшов час зрозуміти, що Русь, Русин — це стара наша назва, під якою наш нарід був могутньою дер-

жавною нацією, власником могутньої імперії. Вживати її знову було б невмісним, однак немає потреби її соромитися або робити закиди, коли деякі частини нашого народу із західніх погранич ту назву бережуть.

Шевченко та українська історична наука

Тарас Шевченко ані за своєю освітою, ані за своєю життєвою професією не був істориком. Однак він, як геніальний пророк поневоленої нації, своєю інтуїцією зрозумів, що **правдиве відтворення минулого України — це найуспішніший засіб відродження рідної нації**. Пізнання пограбованих прав нації є кінцевим засобом до пробудження національної амбіції та появи визвольної динаміки України. Тому він постійно закликав читати та студіювати, щоб пізнати докладно минуле України. Читаючи, не опускати „ані титли, ані коми“ та пізнавати „хто ми, чиї сини, яких батьків, ким, за що закуті“.

На думку Шевченка, правда про Україну закопана в могилах України, які Москаль розриває та знайдені докази української правди забирає із собою. Ціль його затемнити „Українську Правду, яка золота та правдива як Господа Слово“. Шевченко поручає дослідникам історії України бути критичними й відносно нашого недавнього, сповідно світлого, козацького минулого, яке покінчилося повним національним та соціальним поневоленням українського народу. Шевченко поручає шукати за причиною того лиха, бо між славленими псевдо-героями України було багато „грязі Москви та варшавського сміття“.

Шевченко радить мати також критичний погляд навіть на героя переможної революції проти Польщі Богдана Хмельницького, який в результаті „занапастив Україну“ та завів її в другу московську неволю. Бо що ж, міркує Шевченко, „правда ваша: Польща впала та й вас роздавила“. Правдива історія України — це метрика вольного українського народу. Вона може бути зладжена тільки солідним трудом вчених Українців істориків, які, крім українського розуму, мають також українське серце.

У своїм Посланню до земляків Шевченко прямо іронізує з тих вчених Українців, що хотіли б Українську Правду відшукувати з допомогою вчених чужинців. Він ви-

сміває тих, для яких авторитет українського дослідника менше варт, ніж опінія чужинця. „Нехай Німець скаже“, — парафразує їх слова Шевченко. „Німець скаже — ви Монголи; Монголи, монголи“ — притакнете. „Німець скаже — ви Слов'яни. Слов'яни, Слов'яни, славних прадідів великих правнуки погані!“

Слова Шевченка глибоко впали до серця його сучасників і оце почалися солідні студії українознавства ще за життя поета.

Неправильно говорять ті, які твердять, що українська історична наука мала тільки два недовгі періоди, один від приходу М. Грушевського до Львова (1894) до першої світової війни, другий короткий період в часі т. зв. українізації в Східній Україні від 1923 до 1930. **Українська історична наука, яка почалася ще за життя Шевченка, безперервно розвивалася аж до наших часів упродовж чотирьох генерацій.**

Живучість історичних дослідів над минулим України була в одних періодах слабша, в других живіша, достосовуючись до обставин серед драконських політичних переслідувань в Росії. Все ж таки наслідники Шевченка старалися їх обходити, винаходячи все нові можливості, що було доказом живучості українського історичного досліджу.

II.

ЧОТИРИ ГЕНЕРАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ

Перша генерація дослідників минулого України починає свою працю ще за життя Шевченка. Її немов ідеологічним маніфестом стала „Книга битія Українського Народу“ авторства М. Костомарова. Там виложена ідеологія історії України: ширий християнський демократизм та віра, що відродження українського народу вийде з українських нездеморалізованих мас, з народу. Там перший раз назву Україна, український заставано до цілого українського народу, а не, як дотепер, до Східньої України.

Почалася студія всього, що зберігалось в народі, етнічні дослідни мови, фольклору, народніх переказів. Книга Битія написана на взір першої книги Святого Письма про створення світу, тому повна віри в майбутність українського народу.

М. Костомарів написав ще дві праці, гідні уваги: „Дві Руські народности“ та про „Церковну Унію“. В першій доказує, що український нарід окремий від московського. В другій доказує користі з церковної унії для українського народу. Унія духово відокремлювала український нарід від московського. Праця ця була написана скоро по 1839 р., в якому царський уряд Миколи I завдав остаточний удар Уніятські Церкві в Росії. Праця ця, переслана до духовної цензури, не тільки що була заборонена до друку, але сам рукопис був знищений.

По Україні тоді курсувала в рукописах книга: „Історія Русів“, себто історія Руси-України, написана в самостійницькому дусі та опозиційному до Росії, тоді невідомого автора. До нині напевно не усталено ще автора цього твору. Нормально надрукувати цю книгу через цензуру було б неможливо. Надрукував її Осип Бодянський, професор мос-

ковського університету, користаючи з привілеїв університетської свободи перед цензурою. Це була правдива відвага Українця патріота, послідовника Шевченка.

Етнографічні студії над українським народом вели Українці в російських університетах та поза університетами, як М. Максимович, Срезневський, Маркевич та інші. Немов на границі першої та другої генерації дослідників минулого України стоїть Пантелеймон Куліш, письменник та історичний критик.

Другу генерацію дослідників минулого України репрезентує вже кілька визначних дослідників, як В. Антонович, М. Драгоманів, Орест Левицький, Ол. Лазаревський та багато інших. До реалізації Послання Шевченка став уже поважний гурт дослідників, справжніх вчених. Їх праці відносяться передусім до історії Козаччини.

Професор Київського університету, правник Олександр Кистяківський видав друком обемисту книгу, юридичний кодекс права гетьманської України п. з.: „Права, по котрим судиться Малоросійский народ“.² Той кодекс права гетьманської України був уложений в четвертій десятиці 18-го стол., за гетьмана Данила Апостола. Однак він не дістав апробати Петербургу через втягнення до нього постанов з кодексів західньо-європейського права, зовсім чужих для московського права. Тепер цей кодекс побачив світло дня по 150 роках зберігання в архівах Києва. Річ це є незвичайно вартісна для студій історії українського права.

Ця генерація істориків дуже активна, мусіла працювати серед найтяжчих обставин — заборони щонебудь друкувати українською мовою, тому мусіли писати російськи.

Проба повести археологічні пошукування під фірмою філії Юго-Западного Географического Общества в Києві не повелася; влада закрила Общество. Тоді в Києві заснували Общество Нестора Літописця, яке почало в російській мові

² Проф. Олександр Кистяківський був батьком відомого в західньому світі соціолога проф. Богдана Кистяківського, батька Юрія Кистяківського, хеміка, тепер професора Гарвардського університету. Проф. Юрій Кистяківський добув собі в ЗСА славу одного з найбільших учених, так що през. Айзенгавер попросив його на свого дорадника в наукових справах.

видавати історичний журнал „Киевская Старина“. За кільканадцять років свого існування журнал прибирав величезну масу матеріалів до історії України.

Історик Орест Левицький працював як редактор офіційних „Актів Юго-Западной России“ та як співробітник „Архиву Западной России“. У виданнях зібрав він тисячі історичних документів до історії України. Деколи писав він вступи до поодиноких томів актів, які становлять глибоко наукові синтетичні розвідки про Україну.

Третю генерацію українських істориків репрезентує **Михайло Грушевський**, учень проф. В. Антоновича. Прибув він до Львова в молодому віці 27-літнього професора на новоосновану катедру історії Східної Європи (формально), а на ділі історії України в 1894 році.

М. Грушевський, прибувши до Львова як молодий вчений із солідної школи наукової праці, розгорнув тут широку наукову діяльність. Він зреорганізував у Львові Літературне Товариство ім. Шевченка в Наукове Товариство ім. Шевченка, перемінюючи його на науково-дослідну установу на взір європейських Академій Наук, відмежовуючи літературну, популярно-наукову та всяку політичну діяльність від НТШ. Для видавання популярно-наукових творів при НТШ основано окрему видавничу установу — Українська Видавнича Спілка. Для літературних та політичних статей основано Літературно-Науковий Вістник.

Рівночасно з Грушевським у Львові, в східній Україні працювали історики Орест Левицький, Д. Багалій, Єфименко, Еварницький, Дмитро Дорошенко та інші. В Київській Духовній Академії працювали тоді поважні вчені історики над церковним життям України (Голубев і інші).

Немає сумніву, що свобода української наукової праці в Галичині під австрійською владою, значні матеріальні допомоги з боку австрійського уряду, як теж великі матеріальні дотації для НТШ від східно-українських меценатів уможливили М. Грушевському створити у Львові правдиве вогнище української науки, зокрема історичної. Того всього від часів Шевченка не мав ані один український історик. Це саме дало Грушевському змогу самому забратися до писання монументальної Історії України-Руси. Та тих успіхів

історична наука не була б досягнула, коли б у ній не був провідником особисто талановитий дослідник минулого України на університетській кафедрі в конституційній австрійській державі.

Глядячи на Грушевського, як на історика, то його історична переломова заслуга в цьому, що він **методично усталив, що є, та що належить до історії України** своєю невеличкою кільканадцятьсторінковою працею „Звичайна схема русскої історії та справа національного укладу історії східного словянства“, надрукованою у виданні імператорської Академії Наук у Петербурзі 1904 р. у збірнику: „Статьи по славяноведению В. И. Ламанского“.

В цій статті Грушевський переконливо заперечив існування спільного східного словянства. Воно поділене на народи російський, український та білоруський і так треба писати окремо історії цих трьох народів. **Історія України — це історія українського народу та його землі від передісторичних і вчасно історичних часів.** Тому, що провідною ідеєю Грушевського була історія народу, а не конечно держави, то в I томі своєї історії він знаменито дав розв'язку національної окремішності Росіян, Українців та Білорусинів від передісторичних часів. Однак не дав історичної концепції старої Києво-Руської держави, що було очевидно слабкістю Грушевського. Це зробили його учні.

Друга заслуга М. Грушевського — це його діяльність на кафедрі Історії України у львівському університеті. Молодий 27-літній історик від р. 1894 до 1914, отже за двадцять років підходив цілу школу молодих істориків, що становлять **історичну школу Грушевського.** Це є практична наука і шлях, вказаний досвідом з минулого для нас на еміграції, що може зробити університетська кафедра Історії України, коли на ній засяє молодий талановитий історик з амбіцією підховати собі істориків наслідників.

Історична школа Грушевського

Зложена вона з його університетських студентів, до яких належать: Богдан Барвінський, Степан Томашівський, Іван Крип'якевич, Омелян Терлецький, Степан Рудницький, Василь Гарасимчук, Іван Джиджора, Іван Кривецький та

наймолодші між учнями Грушевського Микола Чубатий та Ярослав Пастернак. Один його учень, Степан Рудницький згодом перейшов до студії географії України та став відомим географом України. Підховані старші учні Грушевського ставали по написанні кількох наукових праць аспірантами на дійсних членів НТШ, яку то гідність досягнути було не легко.

Учні Михайла Грушевського переняли від свого вчителя солідну наукову методику історичного досліджу, всі без винятку прийняли його історичну схему про поділ східної Слов'янщини на три частини, однак не прийняли тези майстра, що народ є головним рушієм в історії України. Вони, які в більшості пережили 1917 рік, період будови Української Держави, прийняли засаду, що створена держава є доперва завершенням повного життя народу як нації. Тому майже всі вони стали **істориками державниками, що становлять четверту всесторонню активну генерацію українських істориків**. Ця генерація вже майже вповні є на відході із сцени української історичної науки. Істориків четвертої генерації не можна, однак, обмежити тільки до вихованців проф. Грушевського. Були навіть у Західній Україні історики, що студіювали поза Львовом у чужих університетах: Мирон Кордуба, Вячеслав Липинський та трохи молодший археолог Яр. Пастернак, М. Андрусак і ін. Поняття загальної історії України в періоді четвертої генерації стало вже завузьке. **Появилися вже спеціалісти поодиноких історичних наук** поза політичною та культурною історією України, а саме — історики археологи (Я. Пастернак і ін.), історики етнографи (В. Щербаківський, Кузеля), історики права (М. Чубатий, Р. Лашенко, А. Яковлів), мистецтва (В. Січинський), історики Церкви (Чубатий, о. Ішак), історики економісти (М. Туган-Барановський, Слабченко) та знавці інших спеціальних історичних наук.³

Великий перелік в історичному думанні істориків четвертої генерації приніс свіжий подув з радянської України в часі кількарічної національної свободи в Східній Україні. Провідною стала **ідея Миколи Зерова — досліджувати минуле України від джерел**. Це дало почин до студій над по-

³ Оця праця не є бібліографією української історії, тому імена вивчені є екземплярно, без думки поминати будь-кого.

ходженням самої української нації, над її духовістю, що формувалася під впливом звязків предків України з чорноморськими грецькими колоніями, іранським, арабським світом тощо. Ще II та III генерація істориків звертала свою увагу передусім на історію Козаччини більше чи менше критично. Тепер історія Козаччини стала тільки історичним епізодом в тисячолітній історії української нації. Епізод героїчний та тільки на одній частині української землі, що на сто літ пробудив активізм на політичному та культурному полі українського народу. Одначе з державницького погляду це був епізод незрілий та в результаті невдачний. Активізм істориків четвертої генерації покінчився в трагічному таборовому житті після другої світової війни. В збірному таборовому житті появлялися вартісні наукові таланти і їх твори, публіковані не раз скромним цикльости-левим способом, не друковані томами як Історія Грушевського. Одначе вони були доказом, що могла б дати українська історична наука на свободній українській землі.

З історії четвертої генерації по зліквідуванні справді „сборних таборів“ осталося небагато при житті у вільному світі (Я. Пастернак, М. Чубатий, М. Андрусак). Все ж таки вже у вільному світі видали вони два історичні, суто наукові твори, які чужа та своя критика зарахували до монументальних творів з історії України. Ними є „Археологія України“ Пастернака та „Історія християнства на Руси-Україні“ до р. 1353 (т. I) Чубатого. Обидва твори — це вислід праці довгих попередніх літ, отже з періоду четвертої генерації. Вартісним твором у ділянці історії мистецтва став твір О. Повстенка, „Катедра Св. Софії в Києві“.

П'яту генерацію українських істориків, у нашому розумінні, становлять дослідники минулого України, виховані в Західній Україні, вже на еміграції та в Східній Україні в добі сталінізму по зруйнуванні там 1930 року історичної української науки. Цю генерацію поділимо на дві виразно відокремлені частини: на старшу частину п'ятої генерації, що мала ще якусь змогу набирати вчення від українських професорів, в Україні чи на еміграції, які ще належали до четвертої генерації, та на молодшу частину, яка вже не мала змоги набирати історичного знання від професорів Українців.

Вчасною та княжою історією України займаються вже тільки вийнятки, до яких слід зарахувати Михайла Ждана, Олександра Домбровського, о. Іриней Назарка, ЧСВВ. Натомість більшість із старшої групи п'ятої генерації посвячується студіям визвольної боротьби 18—20 століть. Ілько Борщак та Борис Крупницький (обидва вже покійні) студіювали мазепинський період; з молодших це зацікавлення ще продовжує Т. Мацьків.

Інші з тієї старшої групи студіюють економічну історію 18-го стол. гетьманської України, офіційної Малоросії, а саме — Олександр Оглоблин студіює історію української індустрії, Наталія Полонська-Василенко заселення південної України, Ілля Витанович економічну історію 19—20 стол. Поза тим інтерес до історії старої України зовсім зникає. Поза сказаним, молодша частина п'ятої генерації майже вповні посвячується студії подій останніх 50 літ в Україні, затрачуючи здебільша інтерес до історії старої України на велику шкоду нації.

Витворюється ситуація прямо грізна для майбутнього української історичної науки, зокрема минулого старої України, бо майже ніхто її не студіює в Україні, а так само майже ніхто поза Україною. Ми справді стаємо неісторичною нацією. Обидві наші наукові установи на еміграції НТШ та УВАН не ведуть ніякої науководослідної роботи під проводом фахівців і тим чином не можуть виховувати доросту молодих істориків із зацікавленням до всіх періодів історії України, які мали б науковий зв'язок з чотирма генераціями істориків України, що вже створили свого роду наукову систему минулого України.

III.

НАУКОВА СИСТЕМА МИНУЛОГО РУСИ-УКРАЇНИ

Історики України четвертої генерації різних ділянок історичних наук — загальної історії, археології, передісторії, історики українського права, мови, господарства, християнства, освіти, мистецтва, етногенези, етнографії, музики та інших наук, що заторкують минуле України, як вислід праці чотирьох генерацій дали повніший та всесторонній образ минулого України, який можна б назвати **науковою системою минулого України**. Поодинокі дослідники над минулим України взаємно себе зазублювали і тим чином контролювали, чи осяги спеціальних історичних наук правильні. Вони себе взаємно справляли та доповняли, щоб відкрити цю Шевченкову Правду України, золоту та правдиву як Господа Слово.

Річ природна, гуманістична наука, якої субєктом є людина, не може бути стандаризована, як стислі науки. В поодиноких справах дослідники можуть розходитися, **одначе у головних засадах і поглядах на минуле України вони згідні**. Ці, загально більшістю приймані, засади ми назвемо науковою системою минулого України, яку до другої світової війни приймав загал українських дослідників минулого України із застереженням можливих розходжень, в деталях, коли б нові відкриття достарчили якісь нові джерела пізнання. Розходжень не було в основних справах минулого України, бо всі вони були оперті на Історичній Схемі Грушевського.

Головні засади наукової системи минулого України:

1. Існує безперервна тяглість життя та збірного діяння того народу, який в історичних часах носив назву Руси — Русинів та України — Українців.

2. Предки українського народу, за дослідями археології, жили на тій самій території, де нині живе український нарід, від часів т. зв. Трипільської культури, себто біля 2,000 літ перед Христом. Не відкрито дотепер, щоб на цій самій території жила по Трипільцях стало оселена інша людність такої самої рільничої культури.

3. В останній тисячці літ перед Христом пересувалися через степи України племена іранського походження. Рівночасно тоді на українським чорноморським побережжі появляються грецькі колонії. Ці пришельці підтримували з постійними рільничими мешканцями України мирні звязки, тісніші, ніж думала історична наука з часів перед першою світовою війною. Вони мали вплив на вироблення моральних засад та життєвих уподобань українських предків рільників. Через грецькі колонії вищої цивілізації прийшло перше християнство в Україну, можливо навіть ширене св. Андрієм апостолом, принайменше в околиці Таманського півострова.

4. В перших століттях по Христі жило на цілій нинішній території України (й тільки на ній) рільниче населення, якого культуру археологи назвали Черняхівською культурою. Східньо-римські письменники описують ширше життя того населення, яке вони називають збірною назвою Анти. Досліди устійнили, що Анти — це вже перші вчасно історичні предки українського народу. Біля 560 р. вони заложили укріплений город Київ та десь тоді дали початок першій державі над середущим Подніпров'ям, яка вже відома в історії. В VII-ім столітті населення тієї держави, як теж населення Приозів'я називали Русю. На Таманським півострові відома осібна мала Руська держава „Руський Каганат“ на „Руським Острові“. Там на руїнах грецької колонії Таматарха скоро з'явився історичний город Тьмутарокань. На придніпрянській Русі побіч рільництва процвітали теж промисли гончарський, залізний, ювілерський, принесені сюди в останніх століттях існування з римської держави.

Територія Антських Слов'ян (пра-Українців), як виказує сітка понад 800 землянок, дотепер відкритих археологами, починаючи від горішнього Дністра й Карпат аж по Донець, дивно майже покривається з етнографічною границею сучасного українського народу. Вона не переходить на

півночі на територію російського та білоруського народів. Кращого пояснення території пра-Українців не був би в силі подати ніякий старий писаний документ.⁴

Крім антського племінно-державного союзу над середущим Дніпром існували ще інші антські племінні союзи. Чужі джерела згадують Волинський Союз.

В антських періоді вчасно-історичної Русі-України траivistі степи України притягали з центральної Азії турських кочовиків через уральсько-каспійську браму. Деякі з них спинялися вже в надволжанських просторах (Хазари, Камські Болгари). Інші, як Гуни, Авари, Печеніги, Мадяри спиняються довше чи коротше на українських степах, прямуючи до замкненого Карпатами врожайного угорського низу. Одні з них, як Гуни, витворюють з Антами мирне співжиття, стають навіть союзниками Антів проти Готів, що засіли тоді причорноморські степи. Авари відносилися до Антів (волинських) ворожо, заки за Гунами посунулися в угорський низ.

5. В дев'ятому столітті починають надтягати з півночі, з території густого північно-європейського лісу ріками Волгою, Доном, Донцем та Дніпром більші та менші збройні загони скандинавських Варягів (Норман). Їх ціллю було візантійське царство, де вони наймалися на військову службу. В половині 9-го стол. вони, під проводом свого ватажка Рюрика, опанували північно-словянське торгове місто Новгород В. над озером Ільменським враз з околицею. Там створили для себе випадову військово-торговельну базу на південь, у напрямі Чорного моря. Коли над камським коліном Волги засіли камські Болгари та закрили для Варягів волзький водний шлях, дніпровий водний шлях став для Варягів важливою проблемою.

⁴ Борис Рибаків, *Черняховская Культура* — Матеріали и Исследования по Археологии СССР, Нр. 82. Академия Наук СССР. Москва 1960.

Борис Рибаків, *Древности Эпохи Сложения Восточного Словянства*. Там же, Нр. 116. Москва 1964.

И. И. Ляпушкин, *Словяни Восточной Европы Накануне Образования Древнерусского Государства*. Там же, Нр. 152. Ленинград 1968.

Вчислені праці Археологічного Інституту московської Академії Наук подають докладно багату літературу українських та російських дослідників до Вчасної Історії України з вартісними мапами.

Біля 880 року на Київську Русь під владою Аскольда й Дира наїхали з півночі, з Новгороду Великого Варяги під проводом Олега. Вони усунули насильно пануючу там слов'янську династію та, прилучивши до Київської Русі великі простори північної лісової смуги з населенням примітивної культури та іншого етнічного походження — слов'янського й неслов'янського, утворили імперію із столицею в Києві, отже під володінням Київської Русі.

6. Олег, як володар Київської Русі над Дніпром, консолідував під владою Києва „Матері Руських Городів“, інші племена антського походження на заході від Дніпра із східною частиною Галичини, землею Білих Хорватів.

7. Економічним нервом імперії став налаштований Дніпровий водний шлях „Путь із Варягів до Греків“, що лучив Балтійське море з Чорним та з Візантією. Тим способом північні землі, прилучені під панування Києва, мали економічні користі з того. Ці економічні користі стали основою суцільності імперії, яка складалася з домінуючої Русі та прилучених колоній, Руської Землі (держави).

Забезпечення Дніпрового шляху від сходу, від кочовиків, стало головною основою тривання цілості імперії.

8. Дніпровим шляхом проникало християнство головню з півдня, згодом і з заходу. Коли ж за Святослава (біля 960 р.) прилучено під панування Києва від сто літ християнізований Тмуторокань з архієпископом, а за Володимира Великого (981) Червенські городи з Перемишлем, теж християнізованим Велико-Моравською Церквою, питання загальної християнізації держави стало питанням державної конечности. Остаточна перемога християнства прийшла за Володимира Великого (989). Головою Церкви став архієпископ Тмуторокані, незалежний від Візантії і від Риму.

9. Київська імперія була найсильнішою за Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Поділ держави на уділи поміж синів Ярослава Мудрого з одного боку, а постійне атакування незабезпеченого Дніпрового шляху з другого боку, на переломі XI—XII ст. розхитало цілість імперії та довело до її розкладу в половині XII ст., коли Дніпровий шлях остаточно був перерваний Половцями та економічні інтереси прилученої півночі не були більше пов'язані з Києвом та з Русю.

10. Віки XI та XII були періодом найбільшого розвою Київської культури (літератури, науки та мистецтва). Вже від останньої чверти XI ст. відбувається християнізація словянської та угро-фінської півночі місіонерами Київсько-Печерської Лаври. Шириться там письменство в церковно-словянській мові на етнічному підґрунті, іншим, ніж етнічне підґрунтя Київської Русі. Творяться там завязки інших народів, відмінних від Київської Русі. Коли ж у половині XII стол. економічний лучник півночі з Київською Русю перестав існувати по перерванню Дніпрового шляху, на півночі шириться політичний сепаратизм від півдня та від Києва. Виростають на колоніях Русі завязки окремих держав-князівств, основи народів — московського (Суздаль, Володимир над Клязмою, згодом Москва), білоруського (Смоленськ, Полоцьк) та новгородського (Новгород Великий, Псков). В другій половині XII ст. політична єдність Руської Землі, себто держави-імперії перестала існувати.

11. Політичне та економічне ослаблення Києва, ще й 1169 р. зруйнованого Суздальцями Андрія Боголюбського, приневолило Київську Русь-Україну, як окрему націю, точку тяжіння своєї сили та безпеки переносити на захід, на територію безпечнішої Волині, а скоро й Галичини. Об'єднані вони були під владою Романа з Київської династії Мстиславичів. Роман на переломі XII та XIII ст. проголосує себе „Самодержцем всеї Русі“, себто в нинішній термінології України. Зруйнування Києва Татарами (1240) та опанування ними Лівобережжя прискорило процес переміни Галицької-Волинської держави на державу Русинів, що продовжила самостійне державне життя Руської (Української) Нації ще на 150 літ, до половини XIV ст.

12. Повний розклад Руської Землі імперії, який то факт суздальсько-володимирський книжник описав біля 1230 р., як трагічну „Погибель Руской Земли“, дав змогу вже під татарською владою зорганізувати суздальсько-володимирсько-московське князівство, яке в наступних століттях підносило претенсії до церковної та культурної спадщини по Київській Русі-Україні, без якоїнебудь підстави.

13. Українські землі, під кінець XIV ст. прилучені частинно до Польського Королівства (Галичина), частинно до Великого Литовського Князівства (Волинь, Київщина,

Полісся), своєю вищою державно-правною структурою та культурою переважали своїх завойовників. З тієї причини впродовж XIV та XV ст. зберігали вони свою територіальну самоуправу, оперту на статутах Руського права, яке увійшло частинно навіть у першу редакцію Литовського Статуту, правового кодексу цілої Литовсько-Руської держави.

14. Коли в часі Флорентійської Унії московська частина Київської митрополичої провінції відірвалася та утворила собі Московську Автокефальну Церкву (1448), Київська Митрополія, позбувшись московської Церкви, відзискує своє давнє становище, як спільна Церква українського та білоруського народів, як Руська Церква.

15. Переломовою подією в житті українського народу стала Люблинська Унія (1569), якою всі українські землі вилучувано із складу Великого Литовського Князівства, а влучувано в склад Польського Королівства. Ця Унія, шкідлива для українського народу, сталася при співпраці провідника Руської Нації кн. Константина Острозького. Є деякі історичні сліди, що на цю політичну перемену погодився він за обітницю короля, що з руських земель буде утворене Київське Князівство, як третя складова частина Польсько-Литовсько-Руської Федерації. Ця обітниця, однак, ніколи не була сповнена. Тим, мабуть, треба пояснити опозиційне становище кн. Острозького до другої Унії — Церковної Унії в Бересті (1596).

16. По Люблинській Унії український нарід в Польщі опинився в прямо розпучливому положенні. Церква, єдина національна установа, що мусіла зайняти становище національної влади, найшлася сама в безвихідному положенні. Духовенство темне; ієрархія в руках королівського патронату морально котилась вниз. Кримська Орда, опинившись під протекторатом турецького султана, безпощадно нищила субстанцію нації, пориваючи сотки населення в ясир.

Римо-католицька Церква в Польщі по Тридентському Соборі, озброєна армією Єзуїтів, підняла боротьбу не тільки з протестантизмом, але також з українським православ'ям, перетягаючи через свої виховні колегії масово українську православну шляхту в римокатолицизм та в польонізацію. В тому критичному часі сам український нарід видав із себе оборонні сили --- Козаччину до боротьби з Татарами,

а згодом і як оборонний щит нації. Для оборони рідної Церкви виступають церковні братства.

Князь Острозький відчув обов'язок подбати про піднесення освіти, закладаючи Острозький культурний центр та шукаючи зв'язків із заходом.

17. Зупинити латинізацію шляхетської молоді, а рівночасно піднести авторитет української Церкви можна було через навіязання зв'язків з Римом, через плян церковної Унії, що зреалізувалася 1596 р. **Берестейською Унією**. Церковної унії з Римом всі хотіли, однак не всі однаково її розуміли. Рим розумів її, як об'єднання, переведене тільки з Ієрархією, із застереженням непорушності східного обряду та деякої самоуправи. Кн. Острозький розумів, як об'єднання, переведене не тільки ієрархією, але також з представниками нації (шляхтою та братствами) на всенародньому Соборі. Тому, що Унію переведено так, як її розумів Рим, Берестейська Унія відразу поділила український нарід на два ворожі собі табори із щораз більше загостреною боротьбою Руси з Русю. Все ж таки боротьба за й проти Унії причинилася до піднесення освіти, бо обидва табори були приневолені воювати й літературно.

18. Тимчасом Козаччина через реформу її королем Баторим виросла на поважний політичний чинник в боротьбі проти Унії, як збройне рамя нації. Під протекторатом Козаччини православні, позбавлені ієрархії, в 1620 р. обновили свою ієрархію в Києві проти волі польського уряду. Обидва табори зрозуміли, що порозуміння між обома релігійними таборами конечне. Плян такого порозуміння виробив Мелетій Смотрицький, пропонуючи створити Київський Патріярхат, якому мали б підчинитися прихильники й противники Унії. На жаль, до остаточної згоди не прийшло через екстремістів у православному таборі та через опозицію Римської Курії погодитися на Київський Патріярхат.

19. Обновленою православною ієрархією з допомогою братств та православної шляхти потрапила навіязати примирливі стосунки з польським урядом, обираючи митрополитом Петра Могилу, льюального для Польщі. Це створило атмосферу, пригожу для культурної праці. Спільними куль-

турними силами львівського Ставропігійського Братства та місцевих київських створено в Києві потужний **культурний центр**, зокрема по заложенні Києво-Могилянської Колегії, що потрапила в місцеву церковну культуру абсорбувати поважно тогочасну культуру Заходу. Зріст науки православного Богословія зробив Київську православну митрополію найбільше вченим осередком усього православного світу тих часів.

20. Козаччина натомість іде своїм окремим шляхом із соціальною програмою народніх мас. Це доводить до вибуху козацьких повстань, що привело до масового зриву в повстанні Богдана Хмельницького під власними соціальними та релігійними кличами. Воно знайшло живий відгук серед мас українського народу, тому було удатне і потрясло до основ польською державою. Однак утворена козацька держава не могла вдержатися й була приневолена Переяславською умовою (1654) прийняти над собою протекторат московського царя.

Систематичне недодержування постанов Переяславського договору скоро перемінило протекторат царя над Україною у залежність від Москви. В 1686 р. також Українська Православна Церква, дотепер формально під царгородським патріархом, однак фактично незалежна, перейшла під тверду владу московського патріарха, який московщив її.

21. Проба гетьмана Мазепи, використовуючи Північну війну, з допомогою союзу із Шведами, визволити Україну з-під московської залежності, не повелася. Перемога царя Петра I під Полтавою (1709) вирішила не тільки долю України, але також долю Польщі та цілої Східної Європи в користь Росії. Часи помазепинські до Шевченка — це часи нидіння козацької України як Малоросії, провінції Російської Імперії.

22. Упадок Польщі передав під володіння Росії українські землі на захід від Дніпра, крім Галичини, яка в першому розборі Польщі перейшла під володіння Австрії, де дотепер під володінням Габсбургів знаходилася Угорська Русь. Австрія заопікувалася культурно, під пануванням Польщі відсталою, західною частиною України. Під опікою Австрії Галичина скоро поступала в культурному та політично-національному житті до тієї міри, що на переломі XIX та XX

століть була національно найбільш розвиненою частиною України, Піємонт для цілого українського відродження.

23. Головна частина українського народу під пануванням Росії постійно занепадала культурно, на простий нарід наложено кріпацтво. Поява Тараса Шевченка, національного пророка та пробудителя українського народу, починає період відродження нації, не зважаючи на жорстоку систему переслідування українського національного життя. Все ж таки велика революція в Росії 1917 р. застала український нарід ще замало підготованим, щоб скинути російське панування над Україною, мимо пригожого положення.

24. З вибуху революції скористав український нарід під Росією і розпочав будову власної держави. В Києві утворено Центральну Раду, як завязок українського парламенту; створено Державний Секретаріат, провізоричний уряд в рамках революційної Росії. Проголошення комуністичної влади в Петрограді використала Центральна Рада: поступити один крок далі та проголосити Україну Республікою у федеративній Росії. Та вже 22 січня 1918 проголошено самостійність України. Рік пізніше, 22 січня 1919 проголошено злуку України із Західньо-Українською Республікою, що постала 1 листопада 1918 по упадку Австрії, в одну Українську Республіку. Все ж таки Україна виявилася слаба, щоб витримати наступ російських большевиків з півночі та Польщі із Заходу. Окупована російськими большевиками Україна стала частиною Советського Союзу, формально як федеративна республіка. Західня Україна опинилася в Польщі.

Це є інтерпретація головних подій ключового значення, що значили тисячолітнє буття українського народу. Устійнена вона українською історичною наукою і нині її загально приймають українські історики. Вона становить свого роду наукову систему минулого України.

IV.

УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА НАУКА В СССР

Історія народу — це немов опрацьований вже критично фільм з картинами зросту чи упадку народу, враз з причинами, чи лежить вона в самому народі, чи поза ним. **Тим чином наукова історія є спосібна виставити вірну легітимацію об'єктивної вартості народу в поодиноких періодах його буття.** Правдиву історію, а тим самим несфальшовану легітимацію, може видати історик, коли має конечно потрібні умовини: 1. знання науково-дослідної методи; 2. потрібні джерела та знання вартості джерел, має талан безсторонньої оцінки джерел, писаних чи матеріяльних (археологічних знахідок). Це є перша частина історичної праці — аналітична. Перевівши основно аналізу джерел, історик переходить до заключення, спертого на аналізі джерел, до створення історичної синтези.

Тому, що предметом історії є оцінка публічного життя людських збірнот — народів, то історія є предметом найбільше політичним. Тому історик може дати історичне заключення правдиве та об'єктивне тільки тоді, коли він сам має характер та відвагу сказати правду приємну чи неприємну своєму оточенню. Друге, коли в країні, де працює історик, є свобода науки, себто ніхто не виконує на історика натиску писати в такому чи іншому напрямі. Де свободи науки немає, там історик може ще доволі свobodно вести аналітичну працю над джерелами, натомість заключення за своїм переконанням він не може написати.

Натиск на історичне заключення може виконувати державна влада по лінії інтересів осіб чи партій, що є при владі. Це є натиск фізичний, загроза прикрих наслідків. Так є в СССР. Але може бути натиск моральний навіть

у громадянствах, де позірно є свобода науки. Так є для прикладу часто навіть серед українського громадянства поза Советами. Люди хочуть слухати тільки приємні речі про свій нарід та вину спихати на ворога. Коли ж історик схоче подати правдиву правду та шукати вини теж між своїми, на історика виконується часто моральний натиск писати так і не інакше.

Та переходимо до самої теми, до стану української історичної науки під советами. В Советському Союзі (СССР) живе нині український нарід під тиском російської комуністичної влади. Тому українська історична наука мусить там бути так ведена, щоб вона доказувала, що такий політичний стан, який там тепер існує, є історично найбільше природним та навіть для українського народу бажаним. Тому історія України під Советами мусить виказувати, що від передісторичних часів існував звязок етнічний та культурний цілого простору Східньої Європи, нинішньої Росії, себто Російської Федеративної Советської Соціалістичної Республіки, советських союзних Республік України та Білоруси. Такий звязок існував за часів Держави Київської Руси від X—XIII стол. включно. Цей звязок був перерваний ворогами тої єдності (Поляками) на сотки літ (від XIV до XVII стол.). Тоді й мови поділилися на московську, українську та білоруську.

Одначе, туга має за єдністю існувала. Вона в половині XVII стол. стихійно вибухла перший раз в повстанні Богдана Хмельницького, який, зламавши силу Польщі, привів Козацьку Україну до єдності. Цей рух покінчився об'єднанням цілої України та Білоруси в одній Московській Імперії. Ідеологом того об'єднання по всі часи став Б. Хмельницький, лютий ворог Польщі, тому його почитала не тільки царська Росія, але також і червона. Памятник Хмельницькому в Києві здвигнули російські патріоти за царських часів.

Советський Союз став природним поворотом до єдності з-перед тисячі літ, тому дозволив українському народові зорганізувати советську Українську та Білоруську Республіки. Советська влада є справедливіша за царську, тому толерує окремішності мови та культури тих республік, які створилися в часі чужого поневолення в надії, що під со-

ветською владою поволі вони самі добровільно повернуть до єдності мови та культури релігійної і мовної.

Ось і директиви, за якими має відбуватися наука та студії історії України. В Советах толерують аналітичні дослідження над передісторичною та вчасно історичною культурою України. Та як науково пояснити характер імперії Київської Русі від X—XIV стол., коли Москви як окремої етнічної цілості (X—XIII стол.) ще на світі не було, а починала вона доперва формуватися в XIII стол.? Чи справді чуже польське володіння таке було сильне, що потрапило змінити етнічне обличчя українського народу? Об'єктивному вченому в московській Академії Наук тяжко це доказати. А що ж доперва буде, коли що добу, найсвітлішу добу Русі-України, як великодержави, якої нинішня Московщина була тільки низько цивілізованим територіальним простором Київської Русі, зачне безсторонньо студіювати та насвітлювати український історик? Тоді всяка фантазія про якусь, ніколи не існуючу, єдність простору цілої Східної Європи розлетиться, як піря на вітру та вийде історична неправда.

Це правда, що Богдан Хмельницький звільнив частину України з-під польського панування та був приневолений в Переяславі піддати Козацьку Державу під протекторат Москви, як державу тільки під протекторатом царя. Того Москва не дотримала. Все ж таки Хмельницький прийняв протекторат добровільно.

Яке ж тепер відношення червоної московської влади до студій історії України? Студії над першою добою, себто імперії Київської Русі-України найкраще закрити перед дослідниками істориків Українців, патріотів своєї батьківщини. **І справді свободних студій над історією старої України в наукових установах України майже нема; вони застережені для студій у московських університетах та в московській Академії Наук.** Натомість студії над історією Козаччини вповні дозволені, річ природна з промосковським та прибільшеним протипольським насвітленням. Студії над новою історією України XIX стол. дозволені, однак бажані тільки з насвітленням соціальних, робітничих розрухів по лінії марксизму-ленізму. Нові події по першій світовій війні можуть бути студійовані, але тільки під кутом зору вста-

новлення в Україні советської влади „з волі українських працюючих мас“. Національне насвітлення тих подій строго заборонене.

Період „українізації“ в Україні (1922—1929)

По насильному заведенні в Україні большевицької влади, Москва не могла відразу застосувати бажаного натиску на українську історичну науку, бо її влада все ще була хитка, а в Україні вся історична наука була ще українського національного характеру. Сама Київська Академія Наук, основана Гетьманом, була українського національного характеру. В цім періоді виглядало, що нова комуністична влада, яка тоді ще сиділа в Харкові, буде заінтересована тільки в комуністичнім насвітленні української історії без аналізи національно-культурних проблем, яка для них ще тоді — як виглядало — мала другорядне значення.

В 1923 р. повернувся в Україну з еміграції М. Грушевський та перейняв провід Історичного Відділу Академії Наук. За своїм звичаєм, як колись у Галичині, він став гуртувати біля себе та школити молодих істориків Українців. До українства стали повертатися навіть старші історики, зросійщені за царату.

Зрештою, й комуністичний Секретаріят освіти, тоді в Харкові, в більшості був у руках безпартійних або справді українських комуністів. Поза Київською Академією Наук, немов для ривалізації були творені по Україні державні історичні катедри, з яких найважливішою була катедра в Харкові, ведена Д. Багалієм.

Однак вже в 1928 р. далось вичути, що зближається катастрофа. В тому році відбувався в Осльо, Норвегія, VI Міжнародний Конгрес історичних наук, на який з Києва приїхав проф. Грушевський, а зі Львова делегати Історичної Секції НТШ. Це перший раз історична наука перед світом була заступлена соборно. Цю зустріч використав Грушевський, щоб звернути увагу делегатів НТШ на шораз більші обмеження свободи історичних українських студій під советами, зокрема історії Княжої Доби та історії Церкви. Тому він радив на ці частини історії України звертати окрему

увагу та у Львові публікувати історичні матеріали, яких у Києві вже немає змоги.

Погром української історичної науки (1930) — „Переяславські історичні тези“

Погром усієї української науки, зокрема історії, прийшов 1930 р. Історичну Секцію Київської Академії Наук зліквідували. Грушевського вивезли на заслання до Москви. Його учнів та співробітників виарештували та здебільша зліквідували. До 1941 р. історії України під советською владою так, як не було.

В часі II світової війни прийшла деяка полегша, одначе всі історики України мусіли бути комуністами, історією українського середньовіччя їм сказано не займатися. Для шкіл та клубів уложили окрему московсько-советську інтерпретацію московсько-української історії, уняту в т. зв. **Переяславські тези**. Уклали їх у Москві кількох істориків Росіян, комуністів, довірених комуністичної партії перед 1954 роком, себто ювілейним роком 300-ліття Переяславської умови, що відбулася в січні 1654 р. Ці **історичні Переяславські тези** проголошено 10 січня 1954 в московській „Правді“, як офіційний виклад історії відношення України до Москви. Тих тез відтепер мали придержуватися при викладі історії України в школах, доповідях та в пресі. Правильність цих тез старався Кремль довести багатьма науковими працями російських учених.⁵

З наказу Сталіна, по закінченні війни, советські історики та археологи проробили велетенську роботу студій над джерелами. На велику скалю пороблені були археологічні пошукування, щоб з тих аналітичних праць дістати історичну синтезу про єдність одного русского народу від

⁵ На тему Переяславських тез розгорнулася жива дискусія на X Міжнародному Конгресі історичних наук у Римі (1955). Після програмової доповіді Сідорова, професора московського університету та члена Академії Наук, на тему сучасної советської історіографії, довшу відповідь давав йому автор цих стрічок. Ця відповідь дослівно була надрукована на двох сторінках офіційних Актів того Конгресу. — *Atti del X Congresso Internazionale Roma 4. 11 Settembre 1955. Roma 1955. P. 112-114* і в „Українським Історику“, річн. 1960, ч. 4, стор. 61—62.

вчасно-історичних часів. Ця велетенська аналітична робота дала дуже багато цінного матеріалу й до вчасно-історичного походження українського народу, до нині українськими істориками майже невикористаного. Коли ж прийшло до створення історичної синтези про один праруський нарід, показалося, що того науково не можна доказати; радше виходило протилежне.

Тоді на бажання комуністичної партії лєнінградський історик Мавродин уклав тези, яких історики московської Академії Наук не схвалили, але потвердив їх Сталін та секретаріят партії.⁶ Це є ті згадані вже **Переяславські тези**. Що ж вони говорять:

1. Ще перед постановам Київсько-Руської Держави-імперії (отже від VI по IX стол.) на цілому просторі Східньої Європи існувала єдність словянських племен з одною мовою, релігією та навіть з одним патріотизмом — одна пра-русска народність.

2. Київсько-Руська Держава творила одну праруську націю. Вся світла культура Київської Русі-України є спільною власністю всіх Словян Східньої Європи. Доперва в потатарських часах у наслідок чужої окупації на цій території появилися три народності: московська, українська й білоруська, що сталося доперва на переломі XIV і XV століть. Тим чином український нарід не має виключного права ані до Київської Русі, ані не є єдиним власником Київсько-Руської культури.

3. Одначе тому, що цей поділ стався через чужі завоювання, поділені народи все тужили за єдністю в одній державі. Початок зробив Богдан Хмельницький, обєднуючи козацьку Україну з московським народом. Решта народу українського та білоруський нарід обєдналися з московським народом по упадку Польщі.⁷

4. В часі поділу під чужою владою московський державний нарід все спомагав народи український та білорусь-

⁶ В. Мавродин, Формирование Русской Нации. Лєнінград, 1948 року.

⁷ Український погляд на ці справи виложенний в історичній праці: Микола Чубатий. Княжа Русь-Україна та виникнення трьох Східньо-Словянських Націй. Записки НТШ, т. 178, 1964.

кий. Тому ці три народи тепер, як свободні, об'єдналися в Советському Союзі та бажають жити в дружбі народів.

Ясним є, що це є ненаукова інтерпретація історії народів російського, українського та білоруського. Ця сповідна єдність та розєднання ніколи не існували, але вони ніби то наступили в середньовіччі, в часі княжої доби, тому советська влада боїться, що свободні студії того періоду історії України Українцями скоро викрили б неправду Мавродина та його протектора Сталіна. Тому в СССР поведено таку політику, щоб в Україні по університетах та середніх школах не студіювали свободно тих часів, тільки сліпо прийняли диктат секретаріату партії в Москві „за єдину історичну правду“. Інший виклад історії східно-європейського середньовіччя вважається за буржуазне фальшування історії з ціллю знищити стару дружбу тих трьох „суверенних народів“ СССР.

Візьміть до рук Український історичний журнал, видаваний в Києві Історичним Відділом Академії Наук та секретаріатом комуністичої партії України на спілку, то там знайдете 80% сторінок посвячених встановленню чужої советської влади в Україні. Десь щось є там про часи Козаччини, XIX століття, однак про старі часи майже нічого. Це відноситься передовсім до синтези історії старої України. Праці над археологією України, над джерелами історії України є допускальні і справді в тих ділянках появляються вартісні наукові праці, передовсім у московській Академії Наук, але без історичного заключення.

Менше труднощів ставлять під советами студіям над історією Козаччини та історії XIX століття. Натомість знову під строгою цензурою є вже писання про найновіші часи України по вибуху революції 1917, про часи встановлення в Україні Української Національної Держави.

Коли досліди історії України останніх 10-ток рр., як було сказано, ведуться поза Україною задовільно, то досліди над світлою добою середньовічної історії України всюди вповні занедбані. Між молодшим поколінням поза Україною нема ані одного історика середньовічної України, її велико-державного життя, на велику шкоду української справи.

V.

ЗНАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ПОЗА УКРАЇНОЮ — ЗОКРЕМА В ЗСА

Знання історії України поза Україною, зокрема в країнах вільного світу невелике та таке здебільша, як історія України насвітлена була в Росії. Совети прямо заливають західню Європу та Америку своїми науковими виданнями. Трапиться в одній чи другій країні історик, що мав змогу стрінутися з вільною українською наукою, так він створить біля себе групу, що правильно насвітлює історію Росії та України. Це є винятки. Поза ними в університетах Англії, Франції та Німеччини панують проросійські історичні погляди. Сама назва України заступається назвою південна Росія, коли мова про новіші часи, стара Росія, коли мова про Київську Русь. Де-не-де найдеться такий поступовий, що Київську Русь назве таки оригінальною назвою — Русь.

* * *

До першої світової війни словянські студії в американських університетах стояли дуже марно; вони вповні ожили після першої світової війни, коли до Америки наплила хвиля російської монархістичної інтелігенції, між ними вчені історики, які історію Росії стали викладати за старими обшарпанними засадами. Для лібералів (здебільша кадетів) Україна, звана Малоросією, так була Южною Росією з визначно окремим діалектом. Передреволюційний історик Ключевський став в Америці альфою та омегою знання історії Східної Європи. Такі історики опанували мало не всі великі американські університети (Гарвард, Принстон, Стенфорд, Єйл та інші). Вони підховали в такій науці історії свою молодь та десятки Американців, які масово почали

виучувати російську мову. Вони тоді говорили з певністю, що вони вивчили російську історію від автентичних Росіян у російській мові.

Америка від часів громадянської війни все вважала Росію за свого союзника на сході Азії, тому коли през. Рузвельт у 1933 році визнав СРСР, то ще за Сталіна десятки науковців виїздили до Москви на студії та там набирали так само общерусских прокомуністичних понять на історію Росії, ігноруючи якісь там провінціональні голоси про існування України. Зрештою, за Сталіна ці голоси майже замовкли.

У той спосіб, побіч монархістичних істориків та славістів, прихильників передвоєнної Росії, появилися прихильники такої самої, тільки червоної Росії. Взором такої соціальної дворейдової науки про Східню Європу — Росію був Гарвард. Там історію Росії викладав царський історик, проф. Карпович упродовж біля 40 літ, а славістику чеський Жид, Якобзон, вихованець московського університету за Сталіна. Проф. Карпович помер недавно, полишивши цілу свою школу російських істориків Американців, Якобзон ще живе на емеритурі, але морально кермує славістами Гарварду.

По другій світовій війні, в якій СРСР був союзником Америки, а скоро небезпечним суперником до панування над світом, студії російської мови та історії в ЗСА поширилися масово, часто з допомогою субвенцій федерального уряду. Знання „Росії“ стали вважати мало не за державну конечність, тому нині в Америці при біля 150 університетах є російські студії (Рашен Стадіес), звичайно з катедрами російської мови, історії та економії. Американський уряд наладнав т. зв. культурний обмін із СРСР та на ділі тільки з советською Росією, тому і для більшості американських спеців Советський Союз та Росія — це ідентичні поняття не тільки в політиці, в пресі, але навіть в наукових установах.

Американські спеці від Росії, не знаючи інших мов, крім російської, не роблять джерельних наукових дослідів. Своє знання черпають тільки з готових синтетичних підручників російської історії. Американський професор історії

Ріга недавно написав, що церковно-словянську мову, основну для студій історії Київської Русі, знає ледве кількох американських професорів історії Росії.

До української історії, писаної Українцями, більшість американських спеців історії Росії ставиться з неукриваним упередженням, надбаним від Росіян. Українські підручники трактується як „націоналістичні“ з Грушевським включно. У сиракузькій університету, один із старших професорів, директор катедри історії Росії, виразно сказав з катедри, що „Історія України-Русі Грушевського — це націоналістична українська історія. Таку саму нині проголошує в Америці проф. Чубатий“. Тому у великих університетах в Америці професори історії прямо відраджують докторантам Українцям брати теми до своїх тез з історії України, а піддають їм теми з історії Росії.

Слід признати, що під впливом останніх політичних подій, небезпечних для Америки, та під впливом вартісних праць молодих Українців на тему політичної історії України останніх десятиліть, частіше вже появляються Американці, знавці теперішнього Советського Союзу, які підкреслюють багатонаціональний склад Советського Союзу та правильно пишуть про нинішню советську Україну чи багатонаціональний склад Советів. Таких не-Українців слушно величається приятелями України. Коли ж зійде наукова дискусія на тему старої історії України, так показується, що на стару Україну їх погляди до слова ідентичні з общерусскими історичними поглядами. Один із таких гарвардських правильних дослідників Советського Союзу написав у фаховім історичнім американськім журналі про давню історію України під адресою українського науковця так: „Він намагається створити цілком штучний поділ між історією Києва й історією північних російських князівств... Та, що північні князівства Київської Держави мали якийсь „інший рід християнства“ від Київського, хоча на ділі одні і другі визнавали таке саме православне християнство; що немов воєнні випадки такі, як напад Суздаля на Київ 1169 року, стався завдяки різним національним признакам... тощо“. Про відношення царської Росії до України написав таке: „Кривди імперської Росії також є надто упрощені і перебільшені... Цілий комплекс, як досі, ще не просліджений

науково... Його книжка концентрується на аргументі, що советський комунізм є тільки продовженням традиційного російського імперіялізму. Таке твердження... не може встоятися супроти дослідів об'єктивної критики".⁸

Я не буду (як у нас звичайно буває), атакувати автора таких поглядів як ворога українського народу. Навпаки, я навіть вірю в його добру волю знайти об'єктивну правду. Однак стверджую, що він тої правди не найшов та її в Америці знайти не легко. Біля 95% американських істориків з незнання дивляться на Україну як на частину Росії. Київська Русь, то стара Росія (Ancient Russia).

Вершком незнання **української культури** в ЗСА являються такі абсурдальні парадокси, що український філософ Грицько Сковорода зарахований в творих, на позір наукових за першого російського філософа, а Києво-Могилянську Академію 17-го стол. за першу російську академічну установу.⁹

Існує ще друга наукова дивовижа, спеціальність американської науки, а саме, що **Україна не належить до Європи**. Під впливом американської заграничної політики, а саме умови в Ялті (1944) Америка погодилася на те, що всі території на схід від лінії Керзона (від Сяну на північ до Балтики) мають бути включені в Советський Союз; за американською практичною термінологією, в „межі Росії“. І все на схід від тої лінії — це географічно вже не є Європа, але „Рашієн Субконтинент“. Доперва на захід від тієї лінії починається Європа, а радше Східня Європа. В американській науці Польща, Румунія, Чехо-Словаччина, Малярщина — це все є Східня Європа (Істерн Юроп) і Україна лежить уже поза Європою, в Russian Subcontinent.

⁸ "(The author) is compelled to create a **complete artificial** division between history of Kiev and history of the northern Russian principalities. **The reader learns with amazement** that incidents in the wars such as the attack of Suzdal on Kiev in 1169 were due to diverse national allegiance and so forth. . . .

The misdeeds of imperial Russia are also oversimplified and exaggerated . . ." — Richard Pipes, in "Journal of Central European Affairs." Boulder Colorado University. Vol. 1952, p. 195.

⁹ Russian Philosophy by J. Edie, J. Scanlan, M. Zeldin, Vol. I. Chicago 1965.

В Німеччині, Франції, Англії Україна лежить ще в Європі, в Америці поза Європою. Обидві ці помилки є прийняті загально в американській науці. Існують винятки, але нечисленні. Та для нас найкритичнішою проблемою є те, що в тих університетах учиться наша молодь і собі присвоює такі неправдиві поняття про стару історію Руси-України та про Східню Європу.

VI.

СУЧАСНА ГЕНЕРАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ ПОЗА УКРАЇНОЮ

Коли йде про наставлення сучасних американських та канадійських істориків до самостійної української історичної науки, то воно є більше негативне, як було 30 літ тому, коли автор цих стрічок вступив на американський континент. Тоді існували ще одиниці між американськими істориками, які визнавали окреме минуле українського народу від передісторичних часів упродовж соток літ. Згадаю найважливіші імена: проф. Фрідерікзен з Маямі університету, проф. Сімпсон з університету в Саскатуні в Канаді, славіст проф. Менінг з Колюмбійського університету, Кіркконнел з Канади та ще дехто. Нині таких здеклярованих визнаців безперервного русла минулого України від тисячі літ майже немає. Головна причина та, що Наукове Товариство ім. Шевченка, перед II-гою світовою війною мало за океаном ще незаперечний науковий кредит, здобутий тут високонауковими виданнями, зокрема Записками НТШ. Цей високонауковий авторитет НТШ, як науково-дослідної установи, не був тут продовжуваний.

Відновлені за океаном старокрайові наукові установи пішли тим самим шляхом, що молоде покоління, та зосередили свою увагу майже виключно на період останньої визвольної боротьби, себто на політичні науки. Деякі заокеанські наукові установи прийняли, немов за свій обов'язок, впелити активну політику в діяльність наукових установ, а тим самим підривати їх кредит як наукових установ. Наука слушно вимагає повного об'єктивізму й безсторонності в оцінюванні подій та осіб. Саме це, що широкий український загальний прийняв як заслугу наукових установ, чужий

науковий світ приймав як дегенерацію справжньої науки. На це я міг би навести кілька болюче разячих прикладів з боку американських вчених, засадничо для українського народу неворожих.

В 1943 р. вчені емігранти з Чехії, Польщі, Німеччини на спілку з американськими спеціалістами історії Середушої Європи скликали до Нью Йорку Конгрес істориків Середушої Європи. Така всесвітня організація створилася в Європі ще в 1933 р. і її повноправним членом було наше НТШ. З того титулу запрошено й мене з доповіддю на тему: „Модерна українська історіографія“, що надрукована у виданнях Конгресу.

Змарнована можливість

В 1947 р. у Львові закриті советською владою НТШ обновило свою діяльність в Мюнхені 1947 р., де мене вибрано заступником голови тієї наукової установи. Коли в 1948 р. оснував я в Нью Йорку Відділ, тоді ще неподіленого НТШ, та почав видавати на американський спосіб „Proceedings of the Shevchenko Scientific Society, Historical-Philosophical Section, V. I., New York, 1951, то цей перший крок діяльності НТШ на американській землі вчений світ прийняв прихильно, як продовження діяльності львівського НТШ. Замітним доказом пошани від історичного світу в ЗСА був факт, що коли в 1952 р. Єйльський Університет, один із найстарших у ЗСА, відзначав своє 200-ліття, на яке запрошено Академії Наук з усього світу, між запрошеними найшлося також ньюйоркське НТШ. Беручи в цьому науковому зібранні участь як представник НТШ, я дістав змогу навіязати контакт з ученими істориками у важній для нас справі, всесвітнього значення.

Ще під днем 21 грудня 1951 р. „Нью Йорк Таймс“ надрукував велику статтю п. з. „9,000,000 слів Історія людства коштом 600,000 дол. плянується 1,000 вченими“. Був це план ЮНЕСКО, культурного рамени Об'єднаних Націй, видати такий велетенський всеобіймаючий твір, „Історія людства“. На Зїзді істориків світу уложено плян та вибрано Редакційний Комітет, якого головою став проф. Ралф Турнер саме з того Єйльського Університету. Одержавши для НТШ запрошення на свято 200-ліття Єйльського Університету,

рішився я здобути для української науки важливий осяг, познайомитися з проф. Турнером та дістати від нього запрошення для НТШ взяти участь у співпраці українських істориків в Історії людства для зясування історичної ролі Руси-України.

Щоб приготувати терен перед ювілейним святом на Єйлі, вислав я проф. Турнерові перший випуск „Просідінгс“ НТШ.

На святковій залі, з допомогою проф. Вернадського з Єйльського Університету, мого доброго знайомого, подбав я, щоб познайомитися з проф. Турнером, який уже мав наше видання. Коли ж я попросив його, що НТШ бажало б найти місце для України в Історії, якої він є головним редактором, він погодився та обіцяв прислати запрошення на письмі. За кілька днів дістав я від проф. Турнера запрошення, оригінал якого міщу для історії, як доказ, що може й українська наукова установа досягнути серед американського наукового світу справді науковою працею.

Оце копія того історичного документу:

RALPH E. TURNER

**Durfee Professor of History, Yale University
Chairman, Editorial Committee, International Commission
For a Scientific and Cultural History of Mankind
New Haven, Connecticut**

March 13, 1952

Mr. Nicholas D. Chubaty, Editor
The Shevchenko Scientific Society, Inc.
50 Church Street — S. 252
New York 7, N. Y.

Dear Mr. Chubaty:

I thank you very much for sending me the volume of **Proceedings from the Shevchenko Scientific Society**. I hope that you will keep me informed about its future publications.

I wonder if a member of your Society would be interested in preparing an article or two for the Commission's journal **World History** on the contributions of the Ukrainians, which from their point of view are important for the development of world civilization. I shall be happy to have your suggestions about this matter.

Sincerely yours,

**Ralph E. Turner, Chairman
Editorial Committee**

RET:ps

Однаке згодом нова Управа Ам. НТШ не використала цього досягнення на благо українського народу. Історія людства вийшла без згадки про Україну; осталася тільки історія змарнованої можливості з документом для нащадків.

Немає сумніву, що обидві українські установи з призначенням вести поза Україною науково-дослідну працю, як їх перовзори в Україні, та підховувати молоде покоління українських істориків, не сповнили належно дотепер свого призначення. Популярні доповіді та такі ж видання, не є науковою працею.

Все ж таки кільканадцять Українців середнього віку привезли на американський континент історичну освіту, здобуту вже по II-й світовій війні в Українськiм Вільнiм Університетi в Мінхенi та в тогочаснiм науковiм українськiм середовищі в Німеччині. Із старшої верстви п'ятої вже генерації переїхали з НТШ старші вчені, як патріарх української археології та вчасної історії України Яр. Пастернак, історик козацького періоду М. Андрусак, І. Витанович та автор цих рядків, історик Церкви. Зайняті боротьбою за щоденний прожиток, не були вони всилі впродовж довшого часу працювати науково. З молодшої верстви більшість перейшла до студій політичних наук, зриваючи майже вповні із старшою історією України. При старій історії лишилося мале число: Олександр Домбровський, дослідник античної історії України (часи Геродота), талановитий, ненадійно померлий Павло Гришак та Мих. Ждан, обидва дослідники Галицько-Волинської держави, Іван Рудницький (XIX стол.), Т. Мацьків (доба Мазепи), Ст. Горак (польсько-українські взаємини), П. Ісаїв (історія Церкви), Любомир Винар (історія Козаччини) та інші. Згадуючи Любомира Винара при кінці, зробив я це свідомо, бо йому слід поставити як заслугу, що він дав почин до оснування Українського Історичного Товариства (1965) та до видавання журналу **Український Історик**. Оскільки ці два почини причиняться до навіязання праці теперішнього покоління істориків, себто п'ятої генерації з чотирма попередніми та даліше будуть розбудовувати систему української історичної науки, українська історична наука буде врятована. Не станеться це, так вона поза Україною загубиться в сутечах баламутної історії „Східньої Європи“ та „Історії

Росії“, подаваної у майже всіх американських університетах американським adeptам історії ССРСР, включно з дітьми за-океанських Українців.

Під кінець слід звернути увагу ще на два надійні осередки української історичної науки — на **Український Католицький Університет у Римі**, і видання **Отців Василіян у Римі** та видання **Українських Православних Церков за океаном**.

Український Католицький Університет в Римі з оновленим богословським журналом „Богословія“ поставив собі одно з головних завдань — студії історії Української Церкви. В цім напрямі зроблено вже поважний крок уперед через видання кількох поважних праць з обсягу історії Церкви, як історії Християнства на Русі-Україні т. І., автора цих рядків, праці В. Ленцика про Українське Католицтво в Росії за царя Николая І., 8 томів ватиканських джерел до історії України. В ділянці історично-літургичних дослідів слід згадати праці о. Марусина та о. Федорова.

Аналогічну працю ведуть Отці Василіяни в Римі, які неперіодично продовжують видавання Записок Чина Св. Василя Великого, започаткованих вдатно о. д-ром Йосафатом Скрутнем, ЧСВВ, в Жовкві перед війною. В Римі продовжувані Записки редагував о. Протоархимандрит А. Великий, ЧСВВ, а тепер о. Михайло Ваврик, ЧСВВ. В заслугу римським Василіянам слід зарахувати видання біля 40 томів ватиканських актів до історії України. Оба ці почини хворіють на великий брак молодого історичного доросту та на відокремленість праці. Коли б ці два почини зосередити в рамках Українського Католицького Університету та спільними силами розбудовувати українську історію, передусім Церкви, міг би бути зроблений великий науковий осяг поза Україною.

Поза офіційними науковими установами над історією України працювали та ще нині працюють деякі історики старшого покоління. На першому місці слід згадати д-ра Григора Лужницького, який завдяки підтримці української католицької організації „Провидіння“, написав церковно-історичну працю „Українська Церква між Сходом та Заходом“.

Найвидатнішим осягом Української Православної Церкви на еміграції є видання п'ятитомової праці „Нарис Історії Української Православної Церкви“ Івана Власовського, виданої культурним православним осередком в Бавнд Бруку, Н. Дж., в ЗСА. Є це праця не стисло наукова, але популярно-наукова. Все ж таки покійний І. Власовський вложив велетенський труд в зібрання церковних подій в Україні за тисячу літ під православним кутом зору церковного автономічного життя Української Православної Церкви. Це є немов аналогічний твір до історії з українсько-католицького боку, до праці д-ра Григора Лужницького.

ДОДАТОК

Історія України в розумінні одного вченого американського Українця неісторика

(До питання викладів історії України в американських
університетах)

Вже після надрукування моєї розвідки „Українська історична наука“ (її розвій та осяги), появилася в однім американськiм музикологічнiм журналі стаття на українську музикологічну тему, сперта на історичному минулому України, яку автор, як видно з цілої статті, гаряче любить. Сам він з професії професор університету з обсягу стислих наук. В часі своїх студій він цікавився історією країни своїх батьків і намагався навчитися її від американських викладачів Східної Європи. Набравши цієї науки, він переповідає в скороченні історію свого народу, як вступ до своєї музикологічної статті. Ось які його погляди на історію України (цитую головні винятки з статті в знаках наведення).

На вступі автор подає схематичну карту Східної Європи з назагал добре zakresленими етнографічними межами українського народу. Назви місцевостей України, одначе, подані в російській вимові.

Київсько-Руська середньовічна імперія

Початок історії України починає він від приходу Норман або „Варязької Руси“ 862 року до Києва із Скандинавії через нинішню Ригу. Нормани — пише він — приходили також до Новгороду, який зазначений на мапі недалеко Чернигова, хоч він положений на півночі біля нинішнього Ле-

нінграду. Інші Нормани, як зазначено на мапці, приходили прямо над Чорне море біля нинішньої Одеси.

„Нормани (Варяги) панували над Київською Русю та прийняли Візантійську релігію перед 1000 роком, додаючи контрастові (культурні) елементи. Чужій комбінації важко приходить представити собі, щоб норманські наїзники могли встановити панування над східньо-словянськими народами та прийняти Візантійський церковний обряд; **історія записує докладно це явище**“ — пише автор статті.

Щоб кілька соток чи навіть тисяч низько культурних, хоч знаменитих, норманських (германських) вояків із Скандинавії могли запанувати над нинішньою європейською Росією та Україною на протяг двох чи трьох сотень літ і надати, тоді вже найменше від соток літ словянській, культурно вищій, Русі-Україні свою назву та володіти так довго — це справа неправдоподібна, навіть — для чужого комбінатора, але передусім для українського історика. Інакше думає автор статті:

„Від 7-го до 8-го століття по Христі — пише він — Нормани й Шведи почали експансію на цю територію, що її знаємо як Росію та Україну. Нормани, відомі як Варяго-Руси, були найвизначнішими й дали свою назву новій території. Їх експансія так далеко поширилася, їхнє торгування (діяльність) таке енергійне, що існує легенда, що їх запрошено рядити дезорганізованими словянськими народами. Київ став скоро центром Руси і від 9-го до 11-го ст. Нормани були найвищою владою над Великим Степом... Початкова хроніка **Словян...** востаннє згадує, що **володіння Варягів(?)** є пов'язане з датою 1054 р... Скоро прийшла найбільша татарсько-монгольська інвазія і Київська Русь **мабуть була викорінена**“.

Стільки навчили його в американських школах про 500-літнє великодержавне існування Київської Руси-України та про її велетенську культуру X—XII ст. Про той період кн. Ярослава Мудрого (біля 1051) німецький хронікар Адам Бременський записав, що „Київ є першим суперником Візантійського скитру (царства)“. Того автор статті не знає.

Автор згадує про великий вплив варязької та татарської народної творчості на духовість, зокрема народну творчість Українців. На це нема ніякого доказу в середньовічній українській літературі.

Московщина та Україна

Далі автор пише: „250-річне завоювання Монголо-Татарами України причинилося до ізолювання нової московської столиці Росіян від пограничного (окраїнного) народу Українців“. Поневолення України Татарами історія взагалі не знає. Натомість відомим є, що впродовж 250 літ Московщина була поневолена татарським ханатом. По наїзді Татар на Україну 1240 р. тільки Лівобережжя було знищене та Київ частинно поруйнований. Натомість на захід від Дніпра існувала впродовж 150 літ самостійна Галицько-Волинська Держава. Автор пише навпаки:

„По залишенню Київської Русі Монголам і Татарам **Московська Русь** ставилася до своєї **колишньої батьківщини**, до Київської Русі, як до пограниччя або України. Провідні класи звідтіля повтікали, одначе прості маси залишилися на місці як Українці. Вони почали ступнево відчужуватися від колишніх Русів у мові, расовому вимішанні та культурному розвоєві“.

Оце погляд вченого американського Українця на постання російського й українського народів. Є це старий російський погляд, принесений на американські університети російськими істориками-емігрантами із заваленої царської російської імперії, а саме, що український та російський народи є одного етнічного походження; розкол наступив доперва при кінці XV ст. Навіть назву „Україна“ створили на Московщині. Москалі — це переселенці із славної Київської Русі-України в потатарській добі. Початок українського народу слід класти на кінець XV-го ст.

Навіть модерні російські історики якенєбудь переселення Українців на Московщину виключають, бо такого переселення історія не знає. Офіційні російсько-советські історики погоджуються з автором статті, що народи російський, український і білоруський походять із розколеного на три

частини „прарусского народу“, якого також історія не знає. Ніхто не твердить, що назва Україна зродилася на Московщині.

Коли ж створився український нарід?

„Деякі Українці — пише автор статті — втекли до західних гір Карпат, але деякі пережили татарські наїзди на степах і зберігалися на островах, нижче порогів ріки Дніпра — „Запорожжє“.

„Період Запорізьких козаків репрезентував один із великих героїчних періодів Української історії. Вони створили **Військову Державу** Запорізьких Козаків з періодом 1600—1800 років, що репрезентувала могутність їх сили“. Історія такої могутньої самостійної військової держави, що тривала б 200 літ, не знає.

Екзотичні лінгвістичні елементи в українській культурі

„Політичне панування (Поляків) від половини 15-го ст. залишило сильне тавро на українській мові... Українського минулого не можна вчитати з написів, монументальних творів і документів. **Єдині українські монументи прастарого минулого можна знайти в живій мові і в музиці народу**“.

Це зміст історичного вступу статті автора про українську музику та українську мову, що їх він гаряче любить. З поданої музичної літератури видно, що він українську музику навіть студіював. Все ж таки музика не становить ще цілої української культури; інакше думає автор статті, маючи неясне розуміння історії України, як тисячі літ існуючої спершу етнічної маси, згодом одноцілого народу, а вкінці нації. Автор знаходить в українській культурі масу чужих духових, справді екзотичних елементів усіх без винятку кочовиків, які пересувалися через українську землю і культурно нижче стояли від українських праслов'ян.

На його думку, на українську духовість в цілості та на поодинокі елементи української духової культури окремо мали істотний вплив не тільки племена, що культурно стояли вище від мешканців українського степу, як Греки та

Іранці, але також усі кочовики, цивілізацією нижчі від населення України, які тільки переходили через українську землю та спинялися в Україні довше чи коротше, як Варяги, уральсько-алтайські, тюркські кочовики, яких відношення до населення України було вороже та які самі не мали чим доповнити вищої культури Українців; вони її радше руйнували чи послаблювали.

В статті автора ніде не видно культурної індивідуальності населення України та тягlosti в українській культурі впродовж століть, її зросту чи упадку, але все таки духовости того самого народу від етнічної маси передісторичних і вчасно історичних часів по нинішній день.

В автора статті не тільки українська музика, але навіть сама українська мова — це принаadne нагромадження чужої екзотики. Це ледве витримує наукову критику.

Автор статті — це інтелектуал з-поміж української еміграції з Галичини, дитина старої еміграції, народжений і вихований в Америці в душі щирого та природного патріотизму, так знаменного для старої еміграції. Цю шляхетну рису характеру своїх маловчених батьків він собі присвоїв; країну і нарід своїх батьків він любить і хотів би його перед американським світом представити якнайкраще. Коли йде про історію України, не все йому вдається з вини не його, але інтелектуального американського оточення, для якого Україна — це багата Пенсільванія, Техас чи інша провінція великої Росії.

З М І С Т :

	Стор.
Вступ	3
I. Нарід та його назва	9
II. Чотири генерації українських істориків	14
III. Наукова система минулого Руси-України	21
IV. Українська історична наука в СССР	30
V. Знання історії України поза Україною — зокрема в ЗСА	37
VI. Сучасна генерація українських істориків поза Україною	42
Д о д а т о к: Історія України в розумінні одного вченого американського Українця, неісторика	48

